

Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду

Як ми уже стисло повідомляли, круглий стіл на таку тему відбувся у Верховному Суді України в червні. Цього разу пропонуємо увазі читачів основні тези дискусії щодо шляхів вдосконалення вітчизняного законодавства з метою впровадження правових механізмів ефективного захисту прав людини в процесі розгляду судами великої кількості однотипних спорів. Одним із напрямів такого вдосконалення науковці і практики вважають адаптацію інституту масового позову до правової системи України.

Участь у дискусії взяли українські судді та їх європейські колеги, зокрема голова Верховного Суду Литовської Республіки Рімвідас Норкус і суддя апеляційного суду м. Амстердама Королівства Нідерландів Берт Маан, представники Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Адміністрації Президента України, Генеральної прокуратури України та Міністерства юстиції України, науковці провідних вищих юридичних навчальних закладів із різних областей нашої держави, європейські правники та представники громадських організацій.

Нагадаємо, що захід було організовано за ініціативи найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка за підтримки проекту Європейського Союзу (ЄС) «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні»

Інститут масового позову, вважає Голова Верховного Суду України, к. ю. н. **Ярослав Романюк**, — найбільш ефективний та процесуально-економічний механізм захисту порушених прав людей. Його запровадження у нашій державі з урахуванням досвіду країн

Європи, де масовий позов застосовується для захисту прав різних верств населення, дасть змогу не тільки більш ефективно захищати права громадян України у разі їх порушення, а й розвантажити суди та істотно зменшити витрати. Україна не виправдано

зволікає із його запровадженням, переконаний Ярослав Романюк.

За словами Голови Верховного Суду України, ще з 1991 р. після ухвалення Закону України «Про захист прав споживачів» було передбачено можливість об'єднанням громадян

звертатися до суду для захисту порушених прав невизначеного кола споживачів. Проте і досі така прогресивна норма, підкреслив Ярослав Романюк, не знаходить практичного застосування у правовому полі, оскільки залишається неврегульованою сама процедура таких позовів.

Схожа ситуація спостерігалася свого часу і в Литві, підкреслив голова Верховного Суду Литовської Республіки **Рімвидас Норкус**. За його словами, у 2002 р. у Цивільному кодексі цієї держави було закріплено поняття колективного позову для захисту колективних інтересів, проте спроби груп осіб скористатися цим правом тоді були марними: суди не брали до розгляду такі справи, оскільки не було вписано механізму реалізації колек-

тивного позову. Уряд Литви затвердив Концепцію колективного позову, і тільки з 1 січня 2015 р. набули чинності відповідні зміни до Цивільного процесуального кодексу Литовської Республіки.

Колективні позови допомагають споживачам захистити порушені права, а компаніям — зберегти репутацію, переконаний суддя апеляційного суду м. Амстердама Королівства Нідерландів **Берт Маан**. Практика застосування таких позовів поширена у багатьох галузях права, а особливо у таких, як захист прав споживачів і навколишнього середовища, й там, де не завжди можна встановити індивідуально порушене право, але сама справа є важливою для суспільства. Основним критерієм для застосуван-

ня колективного позову, за словами Берта Маана, є очевидність завданої шкоди.

— Процедура масового позову була запроваджена у Великій Британії ще у XVI столітті, на початку XX — відповідний закон ухвалили у США, дещо пізніше — в Австралії та Канаді, — зазначив Голова Верховного Суду України. А з країн континентальної Європи найпершими ухвалили відповідне законодавство та запровадили цей інститут у Королівстві Нідерланди у 1994 р., наступного року — у Португалії, у 2001 р. — в Іспанії. Сьогодні правом подати колективний позов можуть скористатися громадяни Німеччини, Італії, Франції та Бельгії. Проте, зауважив Ярослав Романюк, найбільш досконалим і всеосяжним

з огляду на застосування вважається відповідне законодавство Швеції.

Так, у Швеції відповідний закон про групові позови (*Group Proceedings Act*) не обмежує позивача ні галуззю права, ні предметом спору, ні сферами, у яких порушено право, аби звернутися до суду з груповим позовом, зазначила у своєму виступі помічник Голови Верховного Суду України **Людмила Майстренко**. За цим законом група позивачів зобов'язана звертатися до суду за захистом порушених прав тільки через адвоката, але передбачено й винятки. Наприклад, якщо представник державного органу звертається до суду з публічним груповим позовом, то такий орган має бути визначено урядом держави. Уряд також визнає, який саме суд із числа окружних буде розглядати позов. Для того ж, щоб групові позови були сертифіковані судом, вони мають відповідати таким критеріям: обставини у різних справах мають бути подібними, хоча певна специфічність у кожному окремому випадку є припустимою; окремо ці позови не можуть розглядатися ефективно; представник групи позивачів має бути визнаний судом адекватним тощо. Позови поділяються на приватні, організаційні або корпоративні та публічні. Відповідний закон у Швеції було ухвалено у 2002 р., з того часу подано, за словами Людмили Майстренко, близько 20 таких позовів. Шведську модель групового позову адаптовано до законодавства Фінляндії, Норвегії та Данії.

На шляху реалізації судової реформи, яким йде наша держава, інститут масового позову набув концептуального значення, переконаний заступник Глави Адміністрації Президента України, координатор Ради з питань судової реформи **Олексій Філатов**. Він наголосив, що під час дискусії прозвучало чимало переконливих аргументів на користь запрова-

дження цього правового інституту: це і зняття надмірного навантаження на суди, і забезпечення єдності судової практики, і підвищення рівня захисту прав споживачів.

Зазначений інститут дозволяє істотно оптимізувати судовий процес, адже одним позовом можна захистити права сотень і тисяч громадян, наголосив керівник експертів проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» **Віргіліус Валанчюс**, адже цей механізм дозволить посилити голос кожного позивача і значно прискорити розгляд справ.

Рішення суду за масовим позовом — це той акт, через який судова влада реалізує повноваження суспільного арбітра, наголосив заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя **Сергій Алексєєв**. За його словами, запровадження в Україні такого правового інституту значно розвантажить судову систему.

Надзвичайно важливим, підкреслив народний депутат України, є грамотне законодавче забезпечення адаптації цього інституту до правової системи України, зокрема: внесення змін до ЦПК України, його доповнення новим розділом або розробка окремого закону. І це стане позитивним кроком для зняття соціальної напруги в суспільстві, переконаний Сергій Алексєєв, оскільки такі позови спрямовані на захист спільних законних інтересів сотень і тисяч громадян, а водночас й на підвищення ефективності функціонування судової влади в Україні.

Запровадження в Україні інституту масового позову, за словами члена Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя **Руслана Сидоровича**, спростить громадянам доступ до правосуддя, підвищить його якість, а через зменшення навантаження на суди прискорить розгляд справ. Він також запевнив

учасників дискусії у готовності народних депутатів України працювати над вдосконаленням відповідного законодавства і висловив переконання, що спільна робота за круглим столом представників судової і законодавчої влади, юристів дозволить віднайти саме ту модель, яка стане базисом для внесення відповідних змін у вітчизняне законодавство.

Для кожного виду масового позову в Україні існує підґрунтя, наголосила професор, академік НАПрН України, д.ю.н. **Наталія Кузнєцова**. Крім того, з ухваленням істотних змін у корпоративне законодавство, зокрема щодо захисту прав інвестора, починає запроваджуватися юридична конструкція похідного позову. Водночас інститут масового позову як юридична конструкція, що має забезпечувати консолідований інтерес як приватно-, так і публічно-правового характеру, нерозривно пов'язаний з функціонуванням громадянського суспільства. Не враховуючи його інститути (адвокатуру, нотаріат, політичні партії, засоби масової інформації, громадські організації тощо), не можна говорити про захист прав невизначеного кола осіб окремо.

Говорячи про запровадження масового позову у вітчизняне законодавство, Наталія Кузнєцова зазначила, що найкращим варіантом було б доповнення ЦПК України окремою главою «Групові позови». Проте перспектива запровадження таких позовів існує не тільки у сфері приватно-правових відносин, але й у публічній сфері (адміністративні позови), коли оскаржуються ухвалені акти органів державної влади і місцевого самоврядування, якими заподіюється шкода необмеженій кількості осіб.

Запровадження таких позовів саме в адміністративній юрисдикції дисциплінуватиме владу: дасть можливість виправляти помилки, працюватиме й превентивна функ-

ція на упередження можливих порушень прав громадян, зазначив під час обговорення суддя Верховного Суду України, к. ю. н. **Олег Кривенда**. Якість вітчизняних законів, на його думку, є причиною масових позовів. Законодавець, закладаючи протиріччя у законі, вже створює проблеми, наголосив Олег Кривенда і нагадав випадки, коли законом про державний бюджет обмежуються соціальні стандарти, потім рішення визнається неконституційним, але ситуація повторюється знову і знову, а у цей час — гарантії не виконуються, відповідальності ніхто не несе, громадяни масово звертаються до суду. І суд повинен мати процесуальні механізми, аби розглядати такі справи, вирішувати спір і ставити крапку, щоб сотні й тисячі людей не ходили по судах.

На думку завідувача кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професора, академіка НАПрН України, д. ю. н. **Романа Майданика**, потрібно ретельно проаналізувати доцільність і ефективність цього інституту, врахувати, зважаючи на його соціальне призначення, переваги та можливі ризики, а також — реальні можливості застосування цієї конструкції в Україні, адже, запроваджуючи її, держава бере на себе великі зобов'язання.

Потребують детальної розробки й умови та порядок пред'явлення масового позову, наголосив професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права, к. ю. н. **Юрій Білоусов**, адже судочинство має бути зрозумілим, а механізм захисту колективних позовів — максимально продуманим. Також, на переконання доповідача, інститут масового позову має запроваджуватися паралельно з процедурою медіації.

Судове ж провадження за масовим позовом, зазначила викладач кафедри охорони інтелектуальної

власності, цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, к. ю. н. **Тетяна Степаненко**, має базуватися на вже напрацьованому міжнародному досвіді. І хоча моделі масового позову є різними, способи його судового захисту — подібні, наголосила науковець. Тож при напрацюванні відповідних процедурних механізмів потрібно, враховуючи основні особливості інституту масового позову, визначитися, що може бути рекомендовано для запровадження в Україні.

Говорячи про роль прокурора у груповому позові, начальник управління представництва інтересів громадян та держави в суді Генеральної прокуратури України **Тарас Дунас** зазначив, що ця роль зводиться до того, що прокурор діє з огляду на порушення вимог чинного законодавства або загрози порушення таких. І в цьому механізмі зберігаються елементи загального нагляду, здійснення якого покладено на органи прокуратури, від яких слід відійти у процесі реформування, визначивши роль і місце прокурора у груповому позові так, аби він не перетворився на адвоката держави й захисника її інтересів.

Законодавець чітко визначив повноваження прокурора щодо представництва прокурором інтересів фізичних осіб, зауважив Тарас Дунас. Проте норма, яка закріплювала право прокурора на звернення до суду в інтересах невизначеного кола осіб, що була передбачена в одному з проектів Закону України «Про прокуратуру», була виключена через законодавчу неврегульованість механізму масового позову, складність в обґрунтуванні наявності спільного інтересу, неготовності прокурорів до розгляду таких справ. На сьогодні не передбачено відповідних повноважень прокурора, підсумував Тарас Дунас.

Заступник міністра юстиції України з питань виконавчої служби

Сергій Шкляр, говорячи про виконання судових рішень, постановлених за масовими позовами, вважає, що немає бути жодних перешкод у цьому. Сьогодні є об'єднані виконавчі провадження, у яких налічуються тисячі стягувачів. Складніша ситуація буде за умов, коли позов буде подано в інтересах невизначеного кола осіб: як і коли мають визначатися такі особи, ідентифікуватися, підтримувати цей позов?

Поділяючи ідею запровадження інституту масового позову у вітчизняне законодавство, Сергій Шкляр наголосив, що особливо корисне буде запровадження такого інституту саме у сфері конкурентного й антимонопольного законодавства, оскільки у цій сфері можна прозоро вирахувати завдані збитки. Він навіть декілька прикладів, змоделивавши ситуації, як цей механізм працюватиме, і окреслив питання, які слід визначити законодавцю особливо ретельно.

Віце-президент Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України» **Володимир Яценко** на прикладі багаторічних спроб захистити порушені права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, розповів, як саме упродовж багатьох років порушувалися з боку держави ці права. Він застеріг від ухвалення у другому читанні проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (щодо забезпечення виконання судових рішень), який, на його думку, передбачає неконституційний механізм, що призведе до потужної хвилі звернень до судів таких соціально вразливих категорій громадян, як чорнобильці, ветерани війни, діти війни, ін., і до оскарження як в Конституційному Суді України, так і в Європейській комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія).

Рекомендації круглого столу «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду»

Розвиток суспільства обумовив масові порушення прав численних груп населення, забезпечити ефективний захист яких традиційний цивільний процес із його принципами індивідуалізації та визначеності осіб уже не в змозі. Неефективні в таких випадках і класичні інститути цивільного процесу: процесуальна співучасть, об'єднання справ, процесуальне представництво. Тому існує потреба у нових формах захисту прав та інтересів значної кількості осіб.

Масовий позов є складовою того правового інструментарію, запровадження якого свідчитиме про розвиток правової системи держави загалом, а його використання дасть змогу вирішити такі питання, як: розширення доступу до правосуддя, економія коштів (у тому числі державного бюджету), підвищення правової культури суспільства, превентивний вплив на поведінку учасників правовідносин із метою попередження неправомірних дій, що можуть призвести до масових порушень прав та інтересів великої кількості осіб тощо.

Моделі й термінологія інституту масового позову у різних країнах відрізняються, проте форми судового провадження є типовими для більшості країн континентального права. Існує декілька назв цього інституту — груповий позов, масовий, колективний, класовий, що зумовлено, насамперед, перекладом. У цих рекомендаціях вживатиметься термін «масовий позов».

Інститут масового позову є дієвим механізмом для розвантаження судової системи шляхом спрощення процедури звернення до суду та судового розгляду справи в цілому як для громадян, юридичних осіб, так і для суду. Запровадження масового позову в українське законодавство буде дієвим механізмом превентивного характеру, що стимулюватиме великі корпорації, підприємства і, зокрема, монополістів на ринку надання послуг та/або виробництва товарів до дотримання стандартів якості надання таких послуг та/або виробництва товарів. Запровадження цього механізму також дозволить уникнути розбіжностей у судовій практиці при розгляді великої кількості ідентичних справ різними судами/суддями.

Отже, інститут масового позову, який активно запроваджується у країнах Європи, є ще одним ефективним та

одночасно процесуально-економним механізмом захисту прав і свобод людини і громадянина судом.

Ураховуючи особливості правової системи нашої держави, потребує дослідження та оцінки модель масового позову з огляду на її оптимальне запровадження та дієвість, адже вбачається ризик супротиву з боку великих холдінгів та корпорацій щодо запровадження зазначеного правового інституту в Україні.

У судовій практиці вже спостерігаються ознаки, характерні для інституту масового позову, однак під час розгляду таких справ суддям неодноразово доводилося стикатися з труднощами через відсутність належного законодавчого врегулювання специфіки вирішення подібних спорів саме як масових. Незважаючи на типовість спорів та однотипність фактичних обставин справи, суддя повинен здійснити всю сукупність процесуальних дій відповідно до вимог законодавства в рамках кожного окремого провадження. Замість однієї суддя має розглянути тисячі подібних справ, під час розгляду яких йому потрібно вивчати та досліджувати аналогічні фактичні обставини, докази, заслуховувати сторони, а отже, здійснити всі передбачені законодавством процесуальні дії щодо кожного окремого позивача. У разі запровадження інституту масового позову такі дії вчинятимуться лише в одному груповому провадженні.

Детально функціонування інституту масового позову було розглянуто на позитивному досвіді Швеції, де ухвалено спеціальний закон, що регулює зазначене питання. Однак цей закон визначає тільки процедуру і є своєрідним доповненням до процесуальних кодексів — Цивільного процесуального кодексу (*Code of Judicial Procedure on civil cases*). Особливість шведської моделі масового позову в тому, що закон не обмежує сферу застосування цього інституту певною галуззю права та не визначає предмет спору, за вирішенням якого можна звернутися до суду. Групове провадження можливе за будь-якими позовними вимогами, які загалом можуть розглядатися судом загальної юрисдикції відповідно до правил цивільного процесуального законодавства.

Запровадження інституту масового позову в Україні є необхідним кроком для вдосконалення процесуального

законодавства, зокрема ЦПК України, ГПК України та КАС України.

Запровадження інституту масового позову має стати вагомим правовим механізмом превентивного характеру щодо запобігання порушень у сфері захисту прав споживачів, порушення прав та інтересів учасників природоохоронних, екологічних, рекламних правовідносин. Розгляд таких спорів вбачається ефективним саме шляхом застосування масового позову як самостійного засобу захисту прав та інтересів значної кількості осіб.

Представлені доповіді та проведені обговорення дають підстави для висновків про необхідність запровадження на законодавчому рівні інституту масового позову в Україні з урахуванням таких пропозицій:

— дослідити шведський, нідерландський, литовський, польський досвід запровадження інституту масового позову, а саме можливість адаптувати до національної правової системи України три моделі масового позову залежно від суб'єкта, який звертається з ним (приватний, публічний та організаційний);

— розглянути питання запровадження зазначеного правового інституту в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві з огляду на специфіку правовідносин у спорах, що вирішуються;

— дослідити питання про найбільш ефективну модель запровадження інституту масового позову в українське законодавство (зокрема, окрема глава в процесуальних кодексах або спеціальний закон);

— використовувати принцип *opt-in* при вирішенні питання про згоду потенційних учасників групи на участь в масовому провадженні у цивільному та господарському процесі та принцип *opt-out* в адміністративному. Механізми погодження або відмови (участі/неучасті, *opt-in/opt-out*): масовий (груповий) позов може автоматично включати всіх осіб, на яких розповсюджуються надані позивачем характерні особливості групи, якщо тільки хтось із групи не відмовиться від позову (принцип неучасті, *opt-out*). Принцип погодження (участі, *opt-in*) означає, що члени групи мають бути сповіщені про позов і отримати

можливість у встановлений термін приєднатися до нього;

— визначити юрисдикцію та процесуальну компетенцію судів, які повноважні розглядати справи за масовими позовами;

— з'ясувати доцільність запровадження інстанційної підсудності за масовим позовом, зокрема передбачити можливість розгляду справи апеляційними судами як судами першої інстанції;

— визначити процесуальний механізм звернення із масовим позовом, зокрема передбачити подання такого позову єдиним позивачем — представником групи, якого наділити всіма процесуальними правами позивача. Доцільно також наділити правом на звернення із масовим позовом особи, яка діє в чужих інтересах: громадські об'єднання, органи державної влади, органи прокуратури та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

— визначити характерні ознаки, яким повинен відповідати позов, для його розгляду судом як масовим, і кількість потенційних учасників групи для кваліфікації такого позову;

— наділити суд за наявності обґрунтованих підстав правом розподіляти групи на підгрупи;

— задля уникнення спорів між членами групи зобов'язати їх укласти угоду про розподіл витрат перед поданням позовної заяви до суду. У такому договорі передбачити розподіл витрат як у разі задоволення, так і у разі відмови в задоволенні позову;

— передбачити можливість затвердження мирової угоди в процесі розгляду масового позову;

— визначити підстави для перекваліфікації справи за індивідуальним позовом у справу за масовим позовом за ініціативою суду та/або сторін у справі;

— передбачити право особи, яка не була членом групи у провадженні за масовим позовом, але рішення у справі зачіпає її права, звертатися до суду в індивідуальному, але процесуально спрощеному, порядку, доводячи лише те, що рішення зачіпає її права (принцип *opt-out*);

— передбачити можливість оскарження рішення як кожним із членів групи, так і особами, які не є членами групи, проте рішення зачіпає їх права.